

DOI 10.11603/m.2414-5998.2023.4.14475
УДК 378.147:613.67:378.6:61(477.84):355.01

К. О. Пашко

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6752-478X>

В. В. Лотоцький

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8920-6827>

Г. А. Крицька

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3730-5807>

О. В. Лотоцька

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1393-7914>

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

**ВИКЛАДАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ГІГІЄНИ В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ І. Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ
ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ**

K. O. Pashko, V. V. Lototsky, H. A. Krytska, O. V. Lototska

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

**TEACHING OF MILITARY HYGIENE AT I. HORBACHEVSKY
TERNOPIL NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY MOH OF UKRAINE
TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIFICITY
OF COMBAT OPERATIONS**

Анотація. У статті розглянуто особливості організації викладання військової гігієни в Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України з урахуванням сучасного досвіду ведення бойових дій ЗСУ. Висвітлено внесення змін у навчальні матеріали робочої програми з відповідних тем – розміщення військ, водопостачання особового складу, харчування особового складу з урахуванням особливостей забезпечення військовослужбовців ЗСУ в цих районах. Нанесення ворогом ракетно-бомбових ударів та застосування ним безпілотних літальних апаратів скорегувало організацію розміщення, водопостачання та харчування особового складу військових частин. Розміщення військовослужбовців у районах ведення бойових дій тепер можливе лише в уцілелих після масованих обстрілів російськими військами будівлях та в їх підвалах і погребах, а також у відкритих і закритих фортифікаційних спорудах. Замість ліжкової білизни військовослужбовці використовують спальні мішки.

Водопостачання військовослужбовців забезпечується переважно поставками бутильованої води, яку закуповує Міністерство оборони України та привозять волонтерські організації. Решту потреб вони задовольняють зазвичай із місцевих колодязів.

Гарячу їжу у невеликих підрозділах, де служать 10–30 військовослужбовців, вони готують самі для себе самостійно.

Харчування особового складу більших підрозділів на передовій організують за двома варіантами. Перший: бійці на позиціях декілька днів споживають сухий пайок, різноманітні консерви, мівіну тощо.

Другий варіант (буває рідше), коли на відстані 3–10 кілометрів від зони зіткнення у приміщеннях чи в бліндажах обладнують польову кухню, готують гарячу їжу і в армійських термосах доставляють ближче до вогневих позицій за кілька кілометрів від передової та залишають у відповідному місці.

Ключові слова: військова гігієна; медичний університет; розміщення, водопостачання та харчування військовослужбовців.

Abstract. The article examines the peculiarities of the organization of teaching “Military hygiene” at I. Horbachevsky Ternopil National Medical University. Changes to the educational materials of the work program on the relevant topics – placement of troops, water supply of personnel, nutrition of personnel, taking into account the specifics of provision of servicemen of the Armed Forces of the Armed Forces in these areas – are highlighted. The enemy’s rocket-bomb attacks and its use of unmanned aerial vehicles adjusted the organization of accommodation, water supply and food for the personnel of military units. Placement of military personnel in the areas of hostilities is now possible only in buildings that survived massive shelling by Russian troops and in their basements and crypts, as well as in open and closed fortifications. Instead of bed linen, military personnel use sleeping bags.

The servicemen’s water supply is provided mainly by the supply of bottled water, which is purchased by the Ministry of Defense of Ukraine and brought by volunteer organizations. They usually meet the rest of their needs from local wells.

© К. О. Пашко, В. В. Лотоцький, Г. А. Крицька, О. В. Лотоцька

In small units, where 10–30 servicemen serve, they prepare hot food for themselves.

Feeding of the personnel of larger units on the front line is organized according to two options. The first: the fighters in the positions consume dry rations, various canned goods, miviv, etc. for several days.

The second option (happens less often), when at a distance of 3–10 kilometers from the collision zone, in rooms or in dugouts, a field kitchen is equipped and hot food is prepared, and in army thermoses it is delivered closer to the firing positions, a few kilometers from the front line, and left in a suitable place.

Key words: military hygiene; medical university; placement, water supply and food for military personnel.

Вступ. Повномасштабна війна, яку розпочала РФ, створила нові виклики перед медичною службою Збройних сил України (ЗСУ). Нові реалії життя вимагають нових висококласних спеціалістів та нових знань, що будуть відповідати потребам сучасності. Цьому сприяє викладання у медичних закладах вищої освіти дисципліни «Підготовка офіцерів запасу галузі знань «Охорона здоров'я», яка є наскрізною змістовою лінією та складається з 6 розділів, що вивчаються впродовж різних семестрів та років навчання відповідно до наказу Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти і науки України від 29.06.2016 р. № 322631/709 «Про затвердження Інструкції про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу медичної служби». Однією з її складових є розділ «Військова гігієна», яка вивчається впродовж VIII семестру 4-го року навчання на кафедрі загальної гігієни та екології.

Мета статті – висвітлити особливості викладання дисципліни «Військова гігієна» в Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України з урахуванням ведення повномасштабної війни на території України.

Теоретична частина. Дисципліна «Війська гігієна» сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньою програмою «Лікувальна справа» другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальності 222 «Медицина», загальних та фахових компетентностей, а також низки знань та вмій, необхідних для збереження і зміцнення здоров'я та боєздатності військовослужбовців під час військових дій, у локальних воєнних конфліктах, під час надзвичайних ситуацій у мирний та воєнний час, що на сьогодні є надзвичайно актуальними.

Військова гігієна – це окремий розділ гігієни та військової медицини, що вивчає вплив різноманітних чинників навколишнього середовища, умов навчально-бойової підготовки, військової праці та побуту на здоров'я і, відповідно, на боєздатність (працездатність) військовослужбовців, а також розробляє заходи щодо зменшення або усунення

негативної дії цих чинників на здоров'я та боєздатність військ (сил).

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну відбулися зміни стосовно розміщення, водопостачання та харчування військовослужбовців ЗСУ в районах ведення бойових дій навіть порівняно з періодом проведення антитерористичної операції на Сході України (АТО) й операції Об'єднаних сил (ООС). Це стало причиною внесення змін при викладанні дисципліни «Військова гігієна», зокрема в презентації лекцій, матеріали для підготовки до лекцій та у матеріали для підготовки до практичних занять. Метою проведених нововведень є отримання студентами знань санітарно-гігієнічних норм і вимог щодо розміщення військ, водопостачання, харчування в умовах ведення сучасних бойових дій, завдяки яким буде зберігатися та зміцнюватися здоров'я військовослужбовців.

На практичному занятті на тему «Основи організації санітарно-гігієнічних заходів у Збройних силах України під час стаціонарного та польового розміщення військ» здобувачам вищої освіти наголошується, що особливістю сучасної війни є застосування ворогом великої кількості безпілотних літальних апаратів (БПЛА), які виконують розвідку і, відповідно, корегують нанесення ворогом ракетно-бомбових ударів по виявлених об'єктах, а також дронів-камікадзе. Це примушує військовослужбовців відмовитися від розташування військових частин у базових таборах, хоча таке розміщення мало місце під час проведення АТО і ООС на Сході України. Загроза нанесення ударів по будь-якому скупченню військових підрозділів зумовила потребу у максимальному розосередженні військовослужбовців під час перебування у районах ведення бойових дій, що є новим способом польового розміщення.

Також в умовах війни для розташування військовослужбовців використовують, крім власне уцілілих після масованих обстрілів російськими військами будівель, їх підвали та погребі, а також відкриті і закриті фортифікаційні споруди, що забезпечують захист від засобів ураження противника (прямого пострілу кулі, уламків від боєприпасів тощо) [3].

У польових умовах має бути забезпечений максимально можливий комфорт під час сну, що дозволяє відновити сили, зберегти та підвищити бое- та працездатність військовослужбовців ЗСУ на наступний день. Цьому мають сприяти передусім належні температурні умови, які створити за цих обставин досить проблематично, особливо враховуючи, що ворожі БПЛА скидають бомби або коригують вогонь своєї артилерії по місцях виходу диму від пічок чи розкладених вогнищ для обігріву. Тому для попередження переохолодження організму всі військовослужбовці забезпечені термобілизною та спальними мішками, які мають відповідати певним вимогам: забезпечувати збереження тепла під час сну, виводити назовні надмірну вологу, що випаровує тіло людини, мати тривалий термін служби за рахунок міцності тканин та матеріалів, бути легким та компактним у складеному вигляді. Зараз у військовослужбовців ЗСУ досить поширеним є спальний мішок, який відповідає цим вимогам. Він складається з таких комплектуючих, як: внутрішній спальний мішок, 2 шт. вкладишів мішка спального, зовнішній водовідштовхуючий чохол, компресійний мішок. Зовнішній чохол зберігає необхідну паропроникність (зсередини назовні) і захищає від сильного дощу, снігу та слугує додатковим вітрозахистом при низьких температурах. Якщо ж спальний мішок використовують у приміщенні, то достатньо користуватися лише внутрішнім спальним мішком.

Компресійний мішок призначений для зберігання та транспортування складових спального мішка, а також для зберігання взуття. Його переносять у руках або ж прикріплюють до бойового індивідуального рюкзака разом із «килимом спальним польовим ізоляційним» (рис. 1, 2).

При вивченні теми «Організація та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за водопостачанням особового складу Збройних сил України» здобувачам вищої освіти наголошується, що забезпечення військових формувань та потерпілого населення доброякісною водою у стаціонарних, по-

льових і бойових умовах є одним із найважливіших чинників збереження здоров'я та підтримки боєздатності особового складу. Проте зараз бойові дії росії проти України відбуваються саме в тих регіонах, де і до війни ситуація з забезпеченням водою була найгіршою, де підземні води ні за органолептичними, ні за хімічними показниками не відповідали стандартним нормативам на питну воду і при відсутності централізованого водопостачання населення забезпечували привізною водою. Крім того, російська агресія призвела до порушення роботи систем водопостачання в багатьох прифронтових регіонах, у т. ч. у Дніпропетровській, Донецькій і Запорізькій та інших областях. Було пошкоджено багато водоочисних споруд. Є свідчення про отруєння ворогом на звільненій від окупації території не тільки колодязів, а й інших джерел питної води, навіть бутильованої. Тому в цих умовах для забезпечення питних потреб військовослужбовців, приготування їжі та підтримання гігієни ротової порожнини Міністерство оборони замовляє і доставляє воду в пляшках і бутлях [1]. Також її доставляють в райони бойових дій у значних кількостях різні волонтерські організації. Для задоволення інших потреб військовослужбовці використовують місцеві джерела водопостачання – колодязі, за їх наявності, але лише після перевірки якості води та отримання дозволу від медичної служби.

При вивченні теми «Організація та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за харчуванням особового складу Збройних сил України» здобувачам вищої освіти наголошується, що для успішного виконання бойових завдань військовослужбовцям потрібно щодня отримувати повноцінне харчування. Особливістю харчування під час війни є те, що загроза нанесення ворогом ракетно-бомбових ударів та застосування розвідувальних і ударних БПЛА вимагає, відповідно, розосередження продовольчих пунктів, щоб уникнути їх знищення і ураження особового складу продовольчої служби та військовослужбовців, які на них будуть споживати готову їжу.

Рис. 1. Зимовий спальний мішок.

Рис. 2. Килим спальний польовий ізоляційний.

У кожній бригаді є продовольчі склади, де зберігають продукти. На них раз на тиждень представники різних за чисельністю підрозділів отримують продукти для приготування їжі у спеціально призначені для цього ящики. Всі військовослужбовці забезпечені індивідуальними засобами для приготування їжі та її споживання.

При веденні бойових дій у невеликих підрозділах, де служать 10–30 військовослужбовців, вони іноді готують їжу самі для себе самостійно в казанках (рис. 3), на переносних плитах або на відкритому вогнищі у пристосованому посуді – сковорідках і каstrулях (рис. 4). Зазвичай готують вільні від несення служби на даний час бійці. Особливістю організації харчування під час війни є ще те, що не завжди можна готувати їжу на вогні, бо видно дим, тому використовують газові балони і плити, якими забезпечують волонтери. За можливості їжу готують на електроплитах (рис. 5).

Щодо організації харчування більших підрозділів на передовій є два варіанти. Перший: у випадку, коли бійці йдуть на позиції на декілька днів, то вони беруть із собою сухий пайок, різноманітні консерви, мівіну – тобто все те, що можна з'їсти холодним або залити окропом та з'їсти. Також військовослужбовці споживають солодощі – вафлі, шоколадки, печиво, енергетичні батончики [2].

Головне, щоб продукти швидко не псувалися. Зазвичай на «нулі» солдати постійно не перебувають, вони йдуть туди на певний проміжок часу, а коли вже повертаються на так звану базу, то там можуть і помитися, і поїсти три рази на день гарячу їжу.

Другий варіант (буває рідше) – доставка гарячої їжі на передову. На відстані 3–10 км від зони зіткнення у приміщеннях чи в бліндажах обладнують польову кухню та готують гарячі страви. Готову їжу (першу, другу страву, чай) в армійських термосах підвозять ближче до вогневих позицій за кілька кілометрів від «нуля» (так звана лінія зіткнення наших передових підрозділів із ворожими у ході ведення бойових дій), залишають у відповідному місці. Безпосередньо в окопах ніхто з кухарів їжу не роздає, бійці самі її забирають, а потім повертають термоси назад. Якщо обмежена кількість води для миття кухонного посуду, то його доцільно витирати паперовими рушниками перед тим, як мити.

Одною з проблем харчування у ЗСУ є надсилання надмірної кількості різноманітної їжі жителями і волонтерами, яку військовослужбовці просто не встигають з'їсти. Оскільки на передовій у військових здебільшого немає холодильників, тому вона може швидко псуватися. Це потребує від медичної служби проведення постійних профілактичних заходів щодо

Рис. 3. Приготування їжі самостійно в казанках.

Рис. 4. Пристосований посуд.

Рис. 5. Приготування їжі на електроплиті.

попередження випадків харчових отруєнь. Зокрема, контролю за зовнішнім виглядом, температурою зберігання та терміном придатності продуктів харчування, здійсненням термічної обробки продуктів, проведенням санітарно-просвітницької роботи щодо попередження харчових отруєнь.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для подальшого вдосконалення викладання дисципліни «Військова гігієна» й отримання здобувачами вищої освіти необхідних знань для організації та проведення санітарно-епідеміологічного нагляду і медичного контролю за здоров'ям та боєздатністю особового складу ЗСУ в районах ведення бойових дій необхідно продовжувати активно вивчати відповідний досвід фахівців медичної служби ЗСУ та своєчасно впроваджувати зміни у матеріали підготовки до лекцій і практичних занять.

Дана тема потребує подальшого дослідження, оскільки потрібно буде проаналізувати і доповнити інші розділи дисципліни з врахуванням даних, які, вочевидь, будуть доступними для загалу тільки після закінчення активної фази ведення бойових дій. Але на даному етапі їх ведення можна буде використовувати всі доступні джерела засобів масової інформації для виявлення тих змін, що зокрема диктує організація військової праці під час бойових дій. Доцільно також вивчати бойовий досвід працівників університету, які на сьогодні беруть активну участь у медичному забезпеченні особового складу в районах ведення бойових дій та інших військовослужбовців. Зокрема в даній статті було використано деякі дані, що отримані від доцентів Ю. М. Футуйми та Р. І. Цицюри, за що автори висловлюють їм свою вдячність.

Список літератури

1. Про внесення змін до норм харчування військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 252 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2015-%D0%BF#Text>.
2. Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу під-

- розділів Державної фіскальної служби, осіб рядового, начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 берез. 2002 р. № 426 (із змінами №№ 815, 821 від 04.08.2023) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2002-%D0%BF#Text>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

References

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro vnesenya zmin do norm kharchuvannya viyskovosluzhbovtiv Zbroynykh Syl ta inshykh viyskovykh formuvan vid 29 kvitnya 2015 r. № 252 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On making changes to the food standards of servicemen of the Armed Forces and other military formations dated April 29 2015 No. 252]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2015-%D0%BF#Text>.
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro normy kharchuvannya viyskovosluzhbovtiv Zbroynykh Syl, inshykh viyskovykh formuvan ta Derzhavnoyi sluzhby spetsialnoho zvyazku ta zakhystu informatsiyi, politseyskykh, osib ryadovoho ta nachalnytskoho skladu pidrozdiliv Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby, osib ryadovoho, nachalnytskoho skladu orhaniv i pidrozdiliv

- tsyvilnoho zakhystu vid 29 bereznya 2002 r. № 426 (iz zminamy №№ 815, 821 vid 04.08.2023) [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the food standards of servicemen of the Armed Forces, other military formations and the State Service for Special Communications and Information Protection, police officers, members of the rank and file of the State Fiscal Service, members of the rank and file of civil defense bodies and units dated March 29 No. 426 of 2002 (Amended by No. 815, 821 dated 04.08.2023)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2002-%D0%BF#Text>.
3. Zakon Ukrayiny Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu vid 2015 r. [Law of Ukraine On the legal regime of martial law dated 2015]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Отримано 04.12.2023.
Рекомендовано 14.12.2023.

Електронна адреса для листування: pasko@tdmu.edu.ua